

УДК 811.161.2'373'2

ВЛАСНІ НАЗВИ ЯК ІНТЕЛЕКТУАЛЬНІ ОРІЄНТИРИ В МОВНІЙ КАРТИНІ СВІТУ ЛЕСІ УКРАЇНКИ (НА МАТЕРІАЛІ ДРАМАТИЧНИХ ПОЕМ 1896-1906 рр.)

Агібалова Т.М., аспірант

Харківський національний педагогічний університет імені Г.С. Сковороди

У статті досліджується власне ім'я як засіб інтелектуалізації художнього мовлення в драматичних поемах Лесі Українки кінця XIX – початку XX століття.

Ключові слова: мовна картина світу, інтелектуалізація, онім, ідіостиль, інтелектуальний потенціал імені, культурний простір, антропонім, сема.

Агибалова Т.Н. ИМЕНА СОБСТВЕННЫЕ КАК ИНТЕЛЛЕКТУАЛЬНЫЕ ОРИЕНТИРЫ В ЯЗЫКОВОЙ КАРТИНЕ МИРА ЛЕСИ УКРАИНКИ (НА МАТЕРИАЛЕ ДРАМАТИЧЕСКИХ ПОЕМ 1896- 1906 гг.) / Харьковский национальный педагогический университет имени Г.С. Сковороды, Украина.

В статье рассматривается имя собственное как средство интеллектуализации языка художественного произведения в текстах драматических поем Леси Украинки конца XIX – начала XX века.

Ключевые слова: языковая картина мира, интеллектуализация, оним, идиостиль, интеллектуальный потенциал имени, культурное пространство, антропоним, сема.

Agibalova T. M. PROPER NAMES AS INTELLECTUAL REFERENCE POINTS IN LESYA UKRAINKA'S LANGUAGE PICTURE OF THE WORLD (BASED ON THE MATERIAL OF DRAMATIC POEMS 1896-1906) / Skovoroda Kharkiv National Pedagogical University, Ukraine.

The article is devoted to the analysis of proper name as a mean of intellectualization of the language of the work of art in Lesya Ukrainka's dramatic poems in the late 19th and early 20th centuries.

Key words: language picture of the world, intellectualization, proper name, idiostyle, intellectual potency of a noun, cultural space, anthroponym, seme

Кінець XX – початок XXI ст. в українському мовознавстві позначений посиленою увагою науковців до питань, пов'язаних з мовою і мисленням людини, з особливостями мовного вираження концептуальної картини світу з погляду антропоцентризму. Сучасні лінгвістичні студії орієнтовані на дослідження номінативного процесу згідно з визначальним постулатом когнітивної науки вивчати мову “в широкому контексті моделювання свідомості” [2, с. 11]. Вітчизняні й зарубіжні мовознавці все частіше звертають увагу на процеси інтелектуалізації української мови, зокрема на інтелектуалізм слова як одиниці, що є засобом реалізації ментального досвіду та поєднує в собі поліваріантну гіпотетичну можливість і водночас реалізацію її мовленнєвого потенціалу (Ю.Степанов, Н.Арутюнова, Ю.Карпенко, М.Кочерган, С.Єрмоленко, Л.Лисиченко, О.Тараненко, В.Русанівський, О.Муромцева, Л.Мацько, Л.Шевченко, Я.Януш та ін.). Мовна динаміка демонструє результат концептуалізації й категоризації ментальних репрезентацій у свідомості індивіда, тому інтелектуалізація літературної мови є відображенням тенденції до змістової точності. Актуальними в такому світлі стають дослідження, що стосуються засобів інтелектуалізації художнього мовлення, зокрема аналіз особливостей функціонування власного імені як одного з конструентів мовної картини світу письменника.

Ономастичні студії мають в мовознавстві міцні традиції, проте дослідження особливостей функціонування та організації ономастичного простору художнього твору значно просунулося вперед за останні десятиліття. Теоретико-методологічний базис дослідження власного імені становлять положення, сформульовані в працях О.Лосєва, О.Суперанської, В.Топорова, В.Никонова, Г.Лукаш, Л.Кричун, В.Михайлова, Ю.Карпенка, І.Муромцева, В.Калінкіна, О.Немировської, Л.Петрової, А.Соколової,

М.Мельник, Т.Крупеньової, Л.Селіверстової та ін. Концепцію оніма як засобу інтелектуалізації художнього мовлення окреслено в руслі продуктивних напрямів лінгвістики, представлених працями С.Єрмоленко, Л.Мацько, Л.Ставицької, А.Мойсієнка, Л.Лисиченко, О.Федик, Л.Шевченко, Л.Петрової, де слово визначається як мовна одиниця, в якій в узагальненому вигляді фіксуються результати пізнавальної діяльності людини. Поза увагою дослідників залишається аналіз інтелектуального потенціалу онімних одиниць в ідіолекті окремих авторів, зокрема в текстах драматичних поем Лесі Українки, характерною ознакою яких є саме інтелектуалізм мовлення, що зумовлює актуальність обраної теми.

Мета дослідження – на матеріалі текстів драматичних поем Лесі Українки 1896-1906 рр. проаналізувати власне ім'я як один із найвиразніших засобів інтелектуалізації художнього мовлення. Осягнення цієї мети передбачає виконання таких завдань:

- виокремити власні назви й угрупувати їх;
- визначити, в чому полягає інтелектуальний потенціал імен кожного лексико-семантичного розряду.

Об'єкт дослідження – мова драматичних творів письменниці, предмет аналізу – власне ім'я як засіб інтелектуалізації художнього мовлення.

Кінець XIX-початок XX ст. – період, коли світова скарбниця літературних шедеврів збагачувалась найвитонченішими зразками української художньої прози, поезії, драматургії, а словник літературної мови активно поповнювався новими мовними одиницями на позначення абстрактних, наукових понять. Ці трансформації в лексичному складі “переконливо показали всьому світові, що українська національна мова здатна для вираження найвищих духовних утворів людини, надбань світової культури і мистецтва” [1, с. 553]. Значну роль у цьому відіграла Леся Українка, для якої “бути Українкою означало бути незалежною європейською жінкою” [3, с. 82]. Бути європейцем, як показує своїм прикладом письменниці, означає по-європейськи ставитися до моралі і науки, суспільства і культури, до людини, що спроможна взяти на себе відповідальність за свій вибір, плекати найкраще з європейських теорій на національному ґрунті. На думку науковців, в художній творчості письменниці “чи не вперше українська мова досягла високого рівня інтелектуалізації” [8, с. 16].

Особливості ідіостилю Лесі Українки, зокрема свідомо настановна на збагачення національного інтелектуального мовного фонду, з особливою силою відбилися в ономастичному просторі драматичної спадщини, яка є вершиною її поетичного генія і в якій найбільш повно розкрився її талант. Мова драматичних творів Лесі Українки відзначається високим інтелектуальним рівнем, багатими й різноманітними лексико-фразеологічними засобами, пластичною образністю й високим ступенем метафоризації. Інформація літературної ономастики, що є однією з домінант мовної картини світу письменниці, має первинне значення для розуміння сутності художнього твору. Інтелектуальний потенціал імені в художньому тексті, зокрема його “здатність актуалізувати культурологічну, філософську, релігійну, міфологічну інформацію, викликати асоціації, розвивати символічні значення, здатність розкривати й увиразнювати провідні мотиви твору, сприяти глибинному осмисленню філософських проблем” [5], дає можливість визначити обсяг інтелектуальних зацікавлень автора.

Поняття різних світів, різних часових зрізів історії людства оживають у мовній тканині драматичних поем Лесі Українки. Хронологічна амплітуда творів письменниці – від XII ст. до н.е., коли відбувалась Троянська війна (“Кассандра”), до її сучасності (“Блакитна троянда”). Територіально дія може локалізуватися в Європі – Україні (“Блакитна троянда”, “Іфігенія в тавриді”, “Прощання”), Древньому Римі (“Адвокат Мартіан”, “В катакомбах”, “Руфін і Прісцилла”), Греції (“Оргія”, “Орфееве чудо”), Франції (“Три хвилини”), Іспанії (“Камінний господар”), Росії (“Бояриня”); в Азії (“Айша та Мохам мед”, “Вавилонський полон”, “Йоганна, жінка Хусова”, “Кассандра”, “На полі крові”, “На руїнах”, “Одержима”); в Америці (“У пуші”); в Африці (“В дому роботи, в країні неволі”). Специфіці дослідження найбільшою мірою відповідає групування власних назв за їх сукупностями у межах належності до знаків світової культури або національного культурно-мистецького простору.

Драматургія Лесі Українки утворює два етапи, за якими можна прослідкувати динаміку інтелектуальних здобутків її ономастичності. Т.Крупеньова визначає їх як періоди “онімійної ошадності 1896-1906 рр.” (письменниці віддає перемогу апелювативним номінаціям, що в тексті драматичного твору стають контекстуальними онімами) й “перемоги онімійних номінацій 1907-1909 рр.” у мовнохудожній практиці поетеси [4, с. 10-11]. Виходячи із завдань статті, зосередимо увагу на класифікації онімійних одиниць, репрезентованих у драматичних текстах 1896-1906 рр.

Хронотоп зазначеного періоду характеризується перевагою позаукраїнського простору (виняток становить лише “Блакитна троянда”) і давноминулих часів. Майстерне володіння технікою добору онімійних одиниць, що репрезентують образи й сюжети світової культури, становить одну з характерних ознак мовотворчості Лесі Українки на цьому етапі. Серед антропонімів світового культурно-мистецького простору в ідіолекті письменниці виділяємо такі групи.

1. *Імена на означення відомих історичних постатей, культурних діячів, учених: Ібсен, Верді, Россіні, Вейсман, Робесп'єр, Бісмарк, Цезар, Брут, Данте, Бурбон, Лавуазьє.*

Онімні одиниці, що називають представників світової культури, історії і містять у собі концептуальні семи “ерудитія”, “свобода”, “геніальність”, “аристократизм”, “шляхетність”, становлять інтелектуальне підґрунтя словника власних імен героїв в ідіолекті Лесі Українки. Їх вживання передає настанову представити в

поетичному мовленні поступ світової наукової думки, зокрема з'ясувати, яким чином наука, культура, мистецтво впливають на формування світогляду героїв.

2. *Імена християнської релігії та єврейського культурного простору: Месія, Христос, Міріам, Ваал, Йоганна, Тіцца, Елеазар.*

Теоніми й біблійніми в канві художнього тексту є мовними репрезентантами концептуальної моделі світу автора, демонструють коло його морально-етичних уподобань. Інтелектуальний потенціал антропоніма *Месія* набуває індивідуально-авторського символічного значення в контексті ставлення Лесі Українки до християнської релігії. “Складне і неоднозначне, філософськи заглиблене і психологічно напружене, воно відбиває безліч нюансів і самої теми, і драматично безкомпромісного Лесиного світовідчуття” [7, с. 48]. Величні образи Біблії впродовж усього життя вражали письменницю, до Євангелія вона зверталась як до джерела творчості.

3. *Оними на позначення культурного простору Стародавнього Сходу: Аллах, Ра, Озїріс, Ізіда, Горус, Тот, Амон, Анубіс, Фта, Анїс, Ассур, Амон, Хадїджа.*

Звернення Лесі Українки до екзотичних країн і сюжетів, зокрема використання антропонімів на позначення елементів єгипетського простору, з одного боку, призвело до інтелектуального збагачення ідіолекту автора, з другого боку, мало на меті розгерметизувати національний культурний простір і тим самим ввести українське письменство у світовий літературний контекст.

4. *Імена героїв давньогрецької та римської міфології (найчисленніша група у драматичних поемах, написаних у 1896-1906 рр.): Іфігенія, Артемїда, Електра, Аполон, Ахілес, Аргос, Прометей, Зевс, Парвус, Сервілія, Лукреція, Вірґінія, Харіклея, Андромаха, Агамемнон, Кассандра, Поліксена, Паріс, Дїомед, Одїссей, Менелай, Ономай.*

Інтелектуальний потенціал давньогрецьких та римських міфонімів підпорядкований художній меті письменниці – осмислити витоки світоглядних настанов представників античної доби, наблизити їх до національної духовної культури. Давньогрецькі міфологеми, переплетені з образами української ментальності, формують оригінальний мовний простір драматургічної спадщини Лесі Українки.

Аналіз онімійних одиниць у драматичних поемах Лесі Українки 1896 – 1906 рр. показав, що власні назви як засоби інтелектуалізації художнього мовлення становлять підґрунтя ідіостилу письменниці. В драматичних текстах періоду “онімійної ощадності 1896 – 1906 рр.” виділяємо такі лексико-семантичні розряди: імена героїв давньогрецької та римської міфології, оними християнської релігії, Стародавнього Сходу, антропоніми на означення відомих історичних постатей і культурних діячів. У межах першої групи виділяємо актуалізацію сем “ерудиція”, “свобода”, “геніальність” як художній прийом збагачення інтелектуального потенціалу імені. Біблійна та тісно пов'язана з нею ранньохристиянська проблематика охоплює майже половину всієї драматургічної спадщини письменниці, її інтелектуальна глибина ґрунтується на вищих проявах людської свідомості – совісті й розумі. Оними на означення давньогрецького та єгипетського культурного простору набувають індивідуально-авторського символічного значення, підпорядковані свідомій настанові автора – плекати найкраще із західноєвропейських теорій і практики на національному ґрунті.

Перспективи дослідження. У подальшому передбачається аналіз мовного простору драматичних поем Лесі Українки 1907-1909 рр. з погляду його інтелектуального наповнення та впливу на розвиток української літературної мови кінця XIX – початку XX століття.

ЛІТЕРАТУРА

1. Білодід І.К. Мова творів Лесі Українки / І.К. Білодід // Курс історії української літературної мови. – Київ, 1958. – Т. 1. – С. 553-592.
2. Гиздатов Г.Г. Когнитивные модели в речевой деятельности / Г.Г. Гиздатов. – Алматы, 1997. – С. 11.
3. Зборовська Н.В. Моя Леся Українка / Н.В. Зборовська. – Тернопіль, 2002. – 228 с.
4. Крупеньова Т.І. Функції власних назв у драматичних творах Лесі Українки: Монографія / Т.І. Крупеньова. – Одеса, 2004. – 160 с.

5. Петрова Л.П. Власне ім'я як засіб інтелектуалізації поетичного мовлення (на матеріалі поезій Ліни Костенко): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: спец. 10. 02. 01 "Українська мова" / Л.П. Петрова. – Харків, 2003. – 18 с.
6. Поліщук Я.О. Присутність відсутності, або Проблема читача Лесі Українки / Я.О. Поліщук // *Леся Українка і національна ідея*. Зб. наук. праць. – Київ, 1997. – 126 с.
7. Смирнова Г.Ю. Через художні образи – до філософського осмислення категорії Бога (релігійні сюжети Лесі Українки) / Г.Ю. Смирнова // *Вісник НАН України*. – 2001. – № 7. – С. 48-54.
8. Ткаченко О.Б. "Іноземний світ" Лесі Українки / О.Б. Ткаченко // *Культура слова*. – 1990. – Вип. 39. – С. 10-20.
9. Українка Леся. Зібрання творів у 12 т. / Леся Українка. – Київ, 1975-1979.

УДК 81.367.623

ПРЕЦЕДЕНТНА СИТУАЦІЯ В СИСТЕМІ ЗАСОБІВ СЕМАНТИЧНОЇ ІДЕНТИФІКАЦІЇ МІФЕМИ

Азарова В.О., аспірант

Філія МДУ імені М.В.Ломоносова, Україна

У статті розглядається семантична спадкоємність між прецедентним ім'ям (ПІ) і мовним репрезентантом міфу (міфемою). Описується роль прецедентної ситуації (ПС) у формуванні семантичної структури міфем, утворених на основі ПІ політичних діячів.

Ключові слова: міфема, прецедентне ім'я, семантична структура.

Азарова В.А. ПРЕЦЕДЕНТНАЯ СИТУАЦИЯ В СИСТЕМЕ СРЕДСТВ СЕМАНТИЧЕСКОЙ ИДЕНТИФИКАЦИИ МИФЕМЫ / Филиал МГУ имени М.В. Ломоносова, Украина.

В статье рассматривается семантическая преемственность между прецедентным именем (ПИ) и языковым репрезентантом мифа (мифемой). Описывается роль прецедентной ситуации (ПС) в формировании семантической структуры мифем, образованных на основе ПИ политических деятелей.

Ключевые слова: мифема, прецедентное имя, семантическая структура.

Azarova V. PRECEDENT SITUATION IN THE CASE OF SEMANTIC IDENTIFICATION MYTHEMAS / Department of the Moscow State University of M.V. Lomonosov, Ukraine.

The article deals with the semantic consistency between the precedent name (PN) and the language of myth representant (mythema). It describes the role of precedent situation (PS) in the formation of semantic structure mythemas, that formed on the basis of PN politicians.

Key words: precedent name, mythema, semantic structure.

Актуальность. Социокультурное направление в исследовании мифа (Э. Дюркгейм, Э. Кассирер, А.Ф. Лосев, Б. Малиновский, Ф. Ницше, М. Хайдеггер) рассматривает миф как необходимую реакцию коллективного сознания на социальные потребности в совместных действиях: преодоление страха, неуверенности, смягчение стрессов, невозможность справиться с абсурдностью ситуации, потребность в образце для подражания. Ю.Ю. Петрунин утверждает, что современный социальный миф, рожденный противоречиями повседневной жизни и являющийся своеобразной формой их разрешения, тесно связан с идеологией, которая использует организующе-нормативный аспект мифологического сознания [8].

В основе мифа лежит особый тип освоения человеком мира — мифологическое сознание. Мифологическое мышление создает и предлагает спасительные образы, которые не являются ни истинными, ни ложными, но которые объясняют то, что не объясняет логика.

Мифу присущ специфический язык, в котором закреплены уникальные, своеобразные, нестандартные смысловые связи, так что человек, принявший и усвоивший этот язык, тем самым принимает общую идеологию, культуру, социальные ожидания и конвенции. Поскольку современный миф, как и мифы античности, использует имена в качестве сублогического обобщения, он конструирует прагматически деятельные вербальные знаки на основе имен, состояний, действий, атрибутов реального мира. Миф